

Είναι το πιο αντιπροσωπευτικό δείγμα της μεσαιωνικής φυσιογνωμίας της Άρτας. Ο λοφίσκος στον οποίο είναι κτισμένο, θεωρήθηκε στρατηγική θέση κι απ' τους αρχαίους Αμβρακιώτες, γι' αυτό εκτός απ' το φρούριο της ακρόπολης που είχαν στο λόφο Περάνθη, περιέβαλαν και την κάτω πόλη με τείχος που περνούσε παρόχθια στη βόρεια καμπή του Αράχθου.

Το κάτω μέρος αυτού του τείχους σώζεται στην ανατολική και βόρεια πλευρά του κάστρου και οι κολοσσιαίοι λαξευμένοι λίθοι του προκαλούν το θαυμασμό. Πάνω στα θεμέλια και σε τμήμα της ανωδομής αυτού του αρχαίου τείχους της Αμβρακίας υψώθηκε το νεότερο κάστρο στα χρόνια του Δεσποτάτου της Ηπείρου και συγκεκριμένα επί δεσποτείας Μιχαήλ Β' Αγγέλου. Στον προσδιορισμό του χρόνου κατασκευής του βοηθούν τόσο οι γραπτές πηγές όσο και η τεχνική της κατασκευής του. Κατά τον μελετητή Θεοχάρη Τσούτσινου, πρόσθετη μαρτυρία για την ίδρυση του κάστρου τη βυζαντινή περίοδο αποτελεί χαρακτό μονόγραμμα επίγραμμα που υπάρχει εντοιχισμένο στη μέση του τρίτου νότιου πύργου (δεξιά της κύριας πύλης) και φέρει - κατά τη γνώμη του μελετητή - τα γράμματα Μ.Α.Δ.Κ. που διαβάζονται: Μιχαήλ Άγγελος Δούκας Κομνηνός, υποδηλώνοντας προφανώς τον κτήτορα. Καίτοι δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι το μονόγραμμα περιέχει αυτά τα γράμματα -οπότε ως πηγή είναι αμφίβολης αξίας- ωστόσο όλοι οι μελετητές συμφωνούν ότι το κάστρο κτίστηκε πράγματι απ' τον Μιχαήλ Β' στα μέσα του 13ου αιώνα. Ένα αιώνα αργότερα (το 1357) ο Νικηφόρος Β' Ορσίνι ή Άγγελος Κομνηνός κάνει σημαντικές επισκευές στο κάστρο, για να αντιμετωπίσει αποτελεσματικότερα τις επιδρομές των Σέρβων.

Στα χρόνια του Αλή Πασά (18ος αιώνας) έγιναν περιορισμένης έκτασης αλλαγές (κυρίως στις επάλξεις, στο εσωτερικό καστράκι και στους πύργους) σύμφωνα με τις απαιτήσεις της τότε πολεμικής τεχνικής.

Το σημερινό λοιπόν μνημείο σχηματίστηκε σε τρεις περιόδους: Πάνω στ' απομεινάρια του αρχαίου τείχους (5ος - 4ος π.χ. αιώνας) κτίστηκε κατά τη βυζαντινή εποχή (13ος αιώνας) το νεότερο κάστρο, το οποίο 100 χρόνια αργότερα επισκευάστηκε και στην περίοδο της τουρκοκρατίας (18ος αιώνας) με τις βελτιώσεις και προσθήκες που έγιναν, πήρε την τελική του μορφή. Το κάστρο υπήρξε το διοικητικό και στρατιωτικό κέντρο της πόλης και ολόκληρου του Δεσποτάτου.

Ο πανύψηλος πύργος του ρολογιού μπροστά απ' το κάστρο κτίστηκε στα χρόνια της Τουρκοκρατίας (1875) με πολύ ευαισθησία, ώστε να φαντάζει ως φυσική προέκταση του

τείχους.

Περιγραφή του μνημείου

Αποτελείται από 3 μέρη: 1) το κυρίως φρούριο 2) δύο μικρά εξωτερικά περιτειχίσματα κτισμένα σε χαμηλότερο επίπεδο - απ' τα οποία το δυτικό είναι ενισχυτικό του κυρίως φρουρίου και εκτείνεται από την κεντρική πύλη ως τον πύργο του Ρολογιού, ενώ το βόρειο, πνιγμένο σήμερα απ' τα σπίτια της συνοικίας των Ταμπακιάδων, προστάτευε την κρυφή βόρεια πύλη του κάστρου - και 3) το εσωτερικό οχυρό ή Ακρόπολη που βρίσκεται στα αριστερά της κεντρικής πύλης, και για το οποίο θα γίνει ιδιαίτερος λόγος.

Το σχήμα του κάστρου είναι ακανόνιστο πολύγωνο (μεγίστου μήκους 280μ. και πλάτους 175μ.) το οποίο διακόπτεται ανά 25μ. από ημικυκλικούς, τριγωνικούς ή πολυγωνικούς πύργους. Μόνο στο ανατολικό τμήμα που στηρίζεται πάνω στο αρχαίο τείχος, δεν υπάρχουν πύργοι. Απ' αυτούς μερικοί, στη δυτική και νότια πλευρά, δεν είναι βυζαντινοί αλλά πολύ μεταγενέστεροι, όπως δείχνει η τεχνική της κατασκευής τους. Δηλαδή, είναι κατασκευασμένοι με διαφορετικά υλικά, έχουν σχήμα τριγωνικό ή πολυγωνικό, λείπουν παντελώς οι πλίνθοι και έχουν στο πάνω μέρος μεγάλα παραθυροειδή ανοίγματα που προορίζονταν για την τοποθέτηση τηλεβόλων. Τέτοια τεχνική συναντάμε σε ενετικά κάστρα, γι' αυτό θεωρείται πιθανότατο οι Τούρκοι να κάλεσαν Ενετούς μηχανικούς για την ενίσχυση του φρουρίου.

Το πάχος του τείχους είναι 2,50 μέτρα, το δε ύψος του φτάνει τα 10 μέτρα και στέφεται από επάλξεις, πίσω απ' τις οποίες υπάρχει ο περιδρόμος για τους πολεμιστές. Η τοιχοδομή του είναι απλή, με ακανόνιστα λαξευμένες μικρές πέτρες και παρεμβολή πλινθών, αόρατων στο μεγαλύτερο μέρος του τείχους, επειδή καλύφθηκαν από μεταγενέστερο κονίαμα. Ιδιαίτερα καλή ισόδομη πλινθοπερίβλητη βυζαντινή τοιχοποιία εμφανίζεται στο πάνω τμήμα της δυτικής πλευράς του κάστρου, καθώς και στην ανατολική πλευρά του εσωτερικού οχυρού, όπου υπάρχει και πλινθινή διακόσμηση.

Σε πύργο της βόρειας πλευράς του κάστρου υπάρχει μικρή πύλη που προστατεύεται από εξωτερικό περιτείχισμα. η πύλη αυτή χρησίμευε για την ασφαλή ύδρευση απ' το ποτάμι σε περίπτωση μακρόχρονης πολιορκίας. Ίχνη πύλης διακρίνονται και στο αρχαίο τείχος της Αμβρακίας, στην ανατολική πλευρά του κάστρου. Στο κέντρο του λοφίσκου -δίπλα απ' το Ξενία- σώζονται λείψανα μεγάλου οικοδομήματος (διαστάσεων 10,90 X 45,50 μ.) κτισμένο με ακανόνιστη βυζαντινή τοιχοποιία από μεγάλους λίθους μεταξύ των οποίων

παρεμβάλλονται πλίνθοι. Στη νότια πλευρά του κτίσματος αυτού είναι προσκολλημένος βυζαντινός ναός, που απ' ό,τι δείχνουν τ' απομεινάρια των τοίχων του, κατέληγε σε ημιεξάγωνη κόγχη. Θεωρείται βέβαιο ότι πρόκειται για τα ανάκτορα των Κομνηνών και το βασιλικό παρεκκλήσι, τα οποία θα καταστράφηκαν κατά την εισβολή των Σέρβων του Στέφανου Δουσάν ή απ' τη μεγάλη πυρκαγιά του 1361, οπότε θα έγινε και μεταφορά των ανακτόρων στο εσωτερικό οχυρό (Ουτς - Καλέ) για μεγαλύτερη ασφάλεια.

Σύμφωνα με τις περιγραφές περιηγητών, έξω από το κάστρο - στο χώρο που απλώνεται μπροστά απ' την κύρια είσοδό του - υπήρχε απ' τα βυζαντινά χρόνια και εξακολουθούσε να λειτουργεί στα χρόνια της τουρκοκρατίας αγορά - το "Εμποριό" κατά το χρονικό των Tocco - γι' αυτό και η περιοχή προσέλκυσε από νωρίς (12ο αιώνας) Εβραίους, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν εκεί, έδωσαν το όνομα στη συνοικία - Εβραϊκά - και η συναγωγή τους υπήρχε και λειτουργούσε στο χώρο αυτό ως τον τελευταίο παγκόσμιο πόλεμο.

Το εσωτερικό οχυρό ή Ακρόπολη (Ουτς Καλέ)

Στη νοτιοδυτική γωνία του κάστρου και αριστερά της κεντρικής πύλης, υπάρχει εσωτερικό ακανόνιστου σχήματος τείχος με βυζαντινή τοιχοποιία και τοξωτά παράθυρα που αποκόβει μια εξοχή του χώρου, δημιουργώντας έτσι ένα εσωτερικό οχυρό -το "Ουτς Καλέ" των Τούρκων ή το "Καστράκι" των σημερινών Αρτινών- το οποίο θα αποτελούσε και το έσχατο καταφύγιο, αν κρίνουμε απ' το πολύπλοκο σύστημα εισόδου σ' αυτό, τις κρύπτες και τις θολωτές κλειστές αίθουσες που υπάρχουν μέσα. Το εσωτερικό τείχος που περικλείει το οχυρό, εκτός απ' την πλίνθινη διακόσμηση έφερε και εξώστες τοξοβολιτούς (απ' τους οποίους σήμερα σώζονται μόνο οι λιθινοί κιλλίβαντες), στοιχείο που ενισχύει την άποψη ότι σ' αυτό το οχυρό μεταφέρθηκαν τα μη σωσμένα ανάκτορα των Κομνηνών για προστασία απ' τους επιδρομείς. Η μεταφορά αυτή των ανακτόρων θα πρέπει να έγινε στα χρόνια της δεύτερης δεσποτείας του Νικηφόρου Β', όταν το 1356 ανακατέλαβε την Άρτα απ' τους Σέρβους. Μετά πέρασαν από κει Αλβανοί, Λατίνοι και Τούρκοι ηγεμόνες και τα κτίσματα του εσωτερικού φρουρίου γνώρισαν τόσες μεταβολές, ανακατασκευές και αλλοιώσεις, ώστε τα σημερινά απομεινάρια να μη θυμίζουν καθόλου τα αρχικά κτίσματα. Μόνο οι τοίχοι του εσωτερικού αυτού φρουρίου διατήρησαν τη βυζαντινή φυσιογνωμία τους.

Η είσοδος στο "Καστράκι" γίνεται με χαμηλή πύλη της οποίας το επισύλιο και οι κιονοειδείς ορθοστάτες είναι απομεινάρια κτίσματος της αρχαίας Αμβρακίας. Πάνω απ' την πύλη στην εσωτερική πλευρά υπάρχει εξώστης σκεπασμένος με καμάρα που τη στηρίζουν δύο κολώνες, η δε βάση του φέρει ανοίγματα μέσα απ' τα οποία έρριχναν καυτό λάδι ή λυωμένο μολύβι στον εχθρό που θα επιχειρούσε να μπει. Η όλη όψη του εξώστη δίνει την εντύπωση θρόνου, στοιχείο που συνηγορεί στην άποψη ότι ο χώρος του εσωτερικού κάστρου ήταν κατ'

εξοχήν βασιλικός.

Στη βόρεια πλευρά του "καταφυγίου" υπάρχει μεγάλη αίθουσα με καμάρες και θόλους, ή οποία σήμερα κατάλληλα διαμορφωμένη χρησιμοποιείται ως χώρος θεατρικών παρασκηνίων. Η αίθουσα αυτή -όπως δείχνουν οι ακρινές ραφές του τοίχου της πρόσοψης -είναι μεταγενέστερη κατασκευή και χρησιμοποιήθηκε απ' τους Τούρκους ως πυριτιδαποθήκη. Λίγο πάνω απ' την τοξωτή θύρα αυτής της αίθουσας υπάρχει εντειχισμένη τετράγωνη μαρμαρίνη πλάκα -άγνωστης προέλευσης- με ανάγλυφη παράσταση λιονταριού, την οποία ο Ορλάνδος- κρίνοντας με βάση τα στοιχεία τεχνοτροπίας -θεωρεί ως βυζαντινή κατασκευή. Ο Σεραφείμ Ξενόπουλος αναφέρει ότι στο χώρο του εσωτερικού φρουρίου υπήρχαν λείψανα βυζαντινού ναΐσκου και δίπλα πηγάδι με τετράγωνο λαξευτό στόμιο. Σήμερα στη θέση του παλαιού αυτού ναού, ακριβώς απέναντι απ' την είσοδο του καταφυγίου, υπάρχει τετράγωνος οικίσκος -τούρκικη κατασκευή άγνωστης χρήσης- πάνω απ' την τοξωτή είσοδο του οποίου είναι εντειχισμένη λίθινη πλάκα με ανάγλυφη παράσταση ανεστραμμένης άγκυρας. Το στόμιο του πηγαδιού σώζεται, φέρει δε σε μία απ' τις πλευρές του ανάγλυφη παράσταση οικοσμήμου με ποικίλα διακοσμητικά θέματα, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζει ο δικέφαλος αετός (έμβλημα των βυζαντινών). Το πηγάδι -κατά τον Ορλάνδο- είναι έργο των Ορσίνι, οι οποίοι έκαναν έμβλημά τους το δικέφαλο αετό για να φαντάζουν ως γνήσιοι συνεχιστές των βυζαντινών προκατόχων τους.

Τέλος, στο εσωτερικό φρούριο και δεξιά της εισόδου του, υπάρχει μεγάλη κλειστή θολωτή αίθουσα στην οποία μπαίνει κανείς περνώντας επάλληλες τοξωτές θύρες, στοιχείο που βοηθάει να εικάσουμε ότι πρόκειται για το κυρίως καταφύγιο ή για κρύπτη ή για φυλακές.

Το κάστρο στα μεταβυζαντινά χρόνια.

Στα χρόνια του Αλή πασά το εσωτερικό "Καστράκι" λεγόταν Ουτς Καλέ (Ακρό-πολις) και εκεί μέσα οι Τούρκοι φυλάκισαν το στρατηγό Μακρυγιάννη με άλλους συναγωνιστές του κατά την Επανάσταση του 21. Στον ίδιο χώρο λειτουργούσαν φυλακές για πάρα πολλά χρόνια και μετά την απελευθέρωση της Άρτας, το 1881. Μόλις το 1987 αυτός ο μοναδικός στο είδος του χώρος, αξιοποιημένος απ' το Δήμο Αρταίων, δόθηκε στο κοινό της πόλης για τις πολιτιστικές του εκδηλώσεις.

Το κάστρο της Άρτας παρά τις πολεμικές θύελλες και τις πολιορκίες που κατά καιρούς γνώρισε, διατηρείται σε άριστη κατάσταση και αποτελεί ένα απ' τα καλύτερα αξιοθέατα της περιοχής. Είναι το στέμμα της κάτω πόλης, η πιο όμορφη γωνιά της σημερινής Άρτας.

Τίποτα πιο ειδυλλιακό για τον απογευματινό περιπατητή ή τον ξένο επισκέπτη, απ' το να βρεθεί στη γραφική αγκαλιά του κάστρου, να περιδιαβεί τον περίδρομο των πολεμιστών, να σταθεί σε ένα πύργο και ν' απολαύσει την πανοραμική θέα του μακρινού ορίζοντα, απ' τα Τζουμέρκα και τα βουνά του Βάλτου ως το θρυλικό Ζάλογγο, μα και την ομορφιά του κοντινού περίγυρου, με το ποτάμι, τους μπαξέδες και την πόλη ν' απλώνεται νωχελικά στα πόδια του κάστρου, λες και το προσκυνά από ευγνωμοσύνη για τη σωτηρία που τόσες φορές της πρόσφερε.

(Κείμενα και εικόνες από το βιβλίο του Κων/νου Θ. Γιαννέλου «Τα Βυζαντινά Μνημεία της Άρτας»)